

راهبردهای مواجهه با تهدیدهای ناشی از قطبی‌سازی جامعه با استفاده از رویکرد آینده‌نگاری راهبردی

محمد رحیم عیوضی^۱، محمد هادی قاسمی^۲

چکیده

تغییر، تحول و دگرگونی از یکسو و ثبات، رکود و ایستایی از سوی دیگر به‌مثابه دو سر طیف رشد و تکامل و انحطاط و عقب‌ماندگی جوامع و نظام‌های سیاسی قابل رصد و ارزیابی هستند و جوامع در حال گذار، در حدفاصل دو سر طیف تحول و ایستایی قرار دارند به‌گونه‌ای که ارزش‌ها، بافتارها و هنجارهای متنوع اجتماعی در جامعه با چالش‌های جدی مواجه است که تطبیق و سازگاری اجتماعی با آن به گذر زمان و میزان درونی‌سازی اجتماعی بستگی دارد. در این جوامع عمدتاً قطب‌بندی‌های متنوع اجتماعی و فرهنگی، سیاسی و اقتصادی امری قابل تصور است. لذا یکی از مهم‌ترین اقدامات سیاست‌گذاران و حکمرانان کشور می‌بایست توجه به تهدیدات ناشی از قطبیت در آینده باشد. قطبیت پدیده‌ای است که آرام‌آرام شکل می‌گیرد و رشد می‌کند اما وقتی به مرحله بلوغ رسید، مسائل و چالش‌هایی را به وجود می‌آورد و در صورت عدم توجه به این چالش‌ها و عدم آمادگی برای تهدیدهای تولیدشده ناشی از آن، بستر لازم برای تبدیل چالش به آسیب و در ادامه ایجاد شکست برای کشور، هموار خواهد شد. در این مقاله سعی شده ضمن شناسایی عوامل اثرگذار بر قطبیت با استفاده از رویکرد تحلیل ساختاری و بهره‌مندی از نرم‌افزارهای میک و مکتور با تحلیل بازیگران مؤثر بر آینده قطبیت در کشور، راهبردهایی اثربخش به‌منظور وصول به آینده مطلوب جمهوری اسلامی ارائه شود و تهدیدهای مبتنی بر پیش‌بینی آینده قطبیت در کشور شناسایی شده و راهبردهای لازم را برای پیشگیری و مقابله با آثار سواین تهدیدها ارائه گردد.

واژگان کلیدی: قطبیت، قطبی‌سازی، آینده‌نگاری قطبیت، تحلیل ساختاری، راهبرد پردازی.

۱. عضو هیئت علمی دانشکده حکمرانی، دانشگاه تهران، تهران، ایران. ra.eivazi@yahoo.com

۲. دانشجوی دکتری آینده‌پژوهی دانشگاه و پژوهشگاه عالی دفاع ملی و تحقیقات راهبردی، تهران، ایران.

mh.Ghasemi110@ut.ac.ir

Strategies to Counter Threats Resulting from Polarizing a Society Using Strategic Futurism Approach

Mohammad Rahim Eivazi¹, Mohammd Hadi Ghasemi²

Abstract

Change, transformation and modification from one side and stability, recession and stagnation from the other side are like two heads of growth, and evolution, decadence and retardation of political societies and systems can be monitored and evaluated and the crossing societies are at the distance of the two heads of transformation and stagnation in a way that various social values, contexts and norms of a society face serious challenges whose adaptation and compliance depend on the passing of time and the rate of internalizing the society.

In these societies, various social, cultural, political and economic polarizations are primarily imaginable. Therefore; one of the most important measures of a state's policy makers and governors should be paying attention to threats resulting from polarity in the future. Polarity is a phenomenon that is formed and grows gradually, but when it reaches the maturity stage, it will cause issues and challenges and in case of inattention to these challenges and lack of preparation against these produced threats resulting from it, the stage is set to convert the challenge to damage and along with it, to cause failure for the country.

This article attempts to identify factors affecting polarity using structural-analytical approach and utilizing MicMac and Mactor software including analysis of effective players in the future of polarity in the country, and effective strategies are presented to achieve an optimal future of the Islamic Republic of Iran and threats resulting from predinting the future of polarity in our country are identified and the necessary strategies to prevent and counter negative signs of these threats are also presented.

Key Words: polarity, polarization, polarity futurism, structural analysis, strategy making

---

1. Ph.D in Political Science and Full Professor at Iran Shahed University, ra.eivazi@yahoo.com

2. Ph.D Cadidate in Future Studies, Supreme National Defense University and Research Center, and Strategic Studies, Tehran Iran

مقدمه و بیان مسئله

با پیدایش انقلاب اسلامی، مردم ایران به نظامی برخاسته از انقلاب و با شعارهای ضد غربی و ضد سرمایه‌داری روی آوردند، این انقلاب الگوی سوسیالیستی را هم نفی می‌کرد و از راه سومی سخن می‌گفت که نه با «نابرابری» و «فساد» جهان غرب نسبتی داشت و نه با «الحاد» و «اشتراک» بلوک شرق. به رغم آنکه تبار مفهیمی مانند حکومت اسلامی، دولت اسلامی و اقتصاد اسلامی به اوایل دهه ۱۳۰۰ بازمی‌گشت، اما تا آن زمان این مفاهیم به ایده‌ها و تعاریف و برنامه‌هایی روشن و عملی و تحقق‌پذیر ترجمه نشده بود. مذاکرات قانون اساسی که در آن نخبگان عمدتاً روحانی، به مباحثه بر سر الگوی اجتماعی و اقتصادی و سیاسی نظام اسلامی آینده پرداختند، مبین تلاش برای فراتر رفتن از سرمایه‌داری و سوسیالیسم است و هم‌زمان گواه ابهام و تازه بودن این نوع انقلاب در جهان. آنان به الگویی می‌اندیشیدند که به فراسوی شرق و غرب راه برد و اسلام و عدالت و آزادی را کنار هم بنشانند، اما تصویری دقیق و روشن از چنان الگویی نداشتند، به‌ویژه آنکه ناآرامی‌های سال‌های نخست و جنگ هشت‌ساله این دغدغه‌ها را به محاق تعلیق برد و باعث شد اولویت‌های کشور بیشتر در حوزه چاره‌اندیشی برای مسائل پیش‌آمده باشد تا طرح‌ریزی و شکل دادن به یک انقلاب جدید با شعارها و آرمان‌های نو. در ابتدای انقلاب هیچ‌کدام از گروه‌های مذهبی و انقلابی، جز در مورد کلیات و ارزش‌های عام، ساختار مشخصی عرضه نکردند. همچنین درگیر شدن در جنگ تحمیلی مجالی برای بحث گسترده و جامع از چگونگی توسعه کشور باقی نگذاشت و این موضوع تا پایان جنگ به تعویق افتاد.

پس از پایان جنگ، چندین بار تلاش شد تا برنامه‌هایی برای توسعه کشور تدوین شود، اما این تلاش‌ها راه به جایی نبرد. گذشته از اختلافات فکری و سیاسی، تصور روشنی از نظم مطلوب اجتماعی و اقتصادی وجود نداشت و خواست‌ها و چشم‌داشت‌ها از توسعه و برنامه‌های توسعه متفاوت و البته مبهم بود. این خود یکی از دلایلی بود که امکان اجماع بر سر یک شیوه یا الگوی نوسازی و توسعه را دشوار می‌ساخت (روزخوش و همکاران، ۱۳۹۵). در این کارزار و در یک نگاه اولیه شاید بتوان گفت توسعه و پیشرفت و مسائلی که تولید می‌کنند باعث ایجاد قطب‌بندی‌های متفاوت و متنوعی در حوزه‌های سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، امنیتی و ... می‌شود که هر یک از این قطب‌ها می‌توانند بر وجهی از نظام و انقلاب اسلامی اثرگذار باشند. هم می‌توانند به سمت آرمان‌ها به پیش بروند و یا آرمان‌های گام و چهل‌ساله دوم را به شکل بهتری ترسیم کنند و هم این امکان را فراهم می‌کنند تا با پررنگ‌تر شدن قطبیت، در داخل کشور و توسط بازیگران

داخلی این عرصه و هم از طریق ایجاد انگیزه و طمع برای مخالفین و دشمنان انقلاب، شرایط کشور دستخوش تغییرات و ناپایداری‌های متنوعی شده و درنهایت، سرمایه اجتماعی و شعارها و اهداف انقلاب، تحت‌الشعاع این وضعیت قرار گیرد.

قطبیت پدیده‌ای است که آرام‌آرام شکل می‌گیرد و رشد می‌کند اما وقتی به مرحله بلوغ رسید، مسائل و چالش‌هایی را به وجود می‌آورد و در صورت عدم توجه به این چالش‌ها و عدم آمادگی برای تهدیدهای تولیدشده ناشی از آن، بستر لازم برای تبدیل چالش به آسیب و در ادامه ایجاد شکست برای کشور، تسهیل خواهد شد. لذا این مقاله سعی دارد در همین مسیر گام برداشته و با طراحی راهبردهایی اثربخش، به‌منظور وصول به آینده مطلوب جمهوری اسلامی ارائه نماید و با استفاده از آینده‌نگری و بهره از ابزارهای آینده‌پژوهی، بازیگران مؤثر و تهدیدهای مبتنی بر پیش‌بینی آینده قطبیت در کشور را شناسایی نماید.

مبانی نظری و پیشینه مفهومی

برای درک بهتر هر حوزه دانشی بهتر است ابتدا با مفاهیم اولیه و تعاریف مرتبط با آن حوزه آشنا شد. مفهوم شناسی کمک شایانی به ایجاد ادبیات مشترک و درک بهتر از موضوعات مطرح شده می‌نماید. گاهی اوقات تلاش کمتری در رابطه با شناخت مفاهیم در علوم انسانی صورت می‌گیرد و تلاش‌ها عمدتاً معطوف به شناخت اندیشه‌ها بوده است و این نکته که شناخت هر اندیشه متوقف بر شناخت مفاهیم بکار گرفته‌شده در آن است، معمولاً کمتر مورد توجه و عنایت قرار می‌گیرد.

قطبیت (قطبی شدن)

قطبی شدن^۱ در لغت به معنای تقسیم چیزی، به‌ویژه چیزی که حاوی افراد یا عقاید مختلف است، به دو یا چند گروه کاملاً متضاد. در این راستا مفهوم دیگری که ارتباط نزدیکی با قطبی شدن دارد، رویکرد قطبی^۲ است که به معنای قطبی شدن باور و پدیده‌ای است که در آن اختلاف نظر میان گروه‌های اجتماعی شدیدتر می‌شود زیرا طرف‌های مختلف شواهدی را برای بیان حقانیت خویش مطرح می‌نمایند و بر آن پافشاری می‌کنند. گفته می‌شود که حرکت به سمت موقعیت‌های شدیدتر منعکس‌کننده قطبی شدن است زیرا هر طرف به قطب یا نقطه پایانی شدیدتر در زنجیره

1. Polarization
2. Attitude polarization

مربوطه حرکت کرده است؛ و عمدتاً در سه حوزه تصمیم‌گیری گروهی، نگرش‌ها و ادراک بین گروهی اثرگذار است و مورد بررسی قرار می‌گیرد (Cambridge, 2022).

اختلافات و تعارضات سیاسی

رفتارهای سیاسی می‌توانند در بعد کارکردی خود از طریق روش‌هایی همچون ائتلاف، مذاکره و چانه‌زنی و ... موجبات کاهش و یا تعدیل تعارض‌ها را فراهم آورند و هم در بعد غیر کارکردی خود، رویکردهایی همچون دورویی، سنگ‌اندازی و خرابکاری و تعهد چندگانه به چند جریان سیاسی، رقابت‌های ناسالم را تشدید و تضادهای حاکم را تعمیق نمایند. این تضادها و تعارضات سیاسی، باعث بروز اختلاف‌سلیقه‌ها و نظر‌ها شده و اثرات خاص خود را در سپهر سیاست نشان می‌دهد (منوریان و علیخانی، ۱۳۸۰).

شکاف‌های اجتماعی

شکاف اجتماعی عملاً موجب تقسیم و تجزیه جمعیت و تکوین گروه‌بندی‌ها و جریان‌های سیاسی می‌گردد و این گروه‌بندی‌ها و جریانات سیاسی ممکن است در قالب تشکل‌ها و سازمان‌های سیاسی نمود پیدا کنند (دارابی، ۱۳۹۰: ۲۹). از نظر محقق نروژی استین روکان شکاف‌های اجتماعی پس از ایجاد هرگز از بین نمی‌روند بلکه تنها ممکن است در مقاطع یا دوره‌هایی غیرفعال گردیده و با مهیا شدن شرایط این شکاف‌ها سر باز نمایند. از نظر روکان شکاف عبارت است از تقابلی که گذرا نیست و برخاسته از متن جامعه است. چنین شکاف‌هایی تمایل به انجماد دارند و برای سالیان متمادی در یک جامعه رحل اقامت خواهند افکند. منشأ اصلی شکاف‌ها غالباً حوادث مهم و تاریخی یک جامعه هستند (Rokkan & Lipset, 1977: 13).

آینده‌نگاری راهبردی

آینده‌نگاری به نوعی روشن کردن این موضوع است که اقدامات و تصمیمات حاضر به چه آینده‌های ممکن یا احتمالی منجر خواهد شد و چگونه می‌توان در مسیر تحقق آینده مطلوب حرکت کرد. در رویکرد کلاسیک نگاه به آینده، هدف فقط پیش‌بینی یک آینده مشخص بود اما در آینده‌پژوهی از انواع آینده‌ها سخن گفته می‌شود. گوردون^۱ این رویکرد را «آینده‌های چندگانه»

1. Gordon

یا «آینده‌های جایگزین» نامیده است (Gordon, 1994). این نوع نگاه به آینده تحت عناوین مختلفی از جمله آینده‌نگاری، آینده‌پژوهی و غیره توسعه یافته است و از جمله مسیرهای توسعه آن در فرانسه و با عنوان «لاپراسپکتیو»^۱ انجام شده است که در انگلیسی از معادل «آینده‌نگاری راهبردی»^۲ برای آن استفاده می‌شود.

پیشینه پژوهش

بررسی‌های انجام شده نشان می‌دهد در دهه اخیر، تعدادی محتوای علمی در قالب تحقیقات کاربردی در زمینه تحولات حزبی، مردم‌سالاری، جریان‌شناسی سیاسی و اجتماعی، نفوذ فکری و فرهنگی فرهنگ غرب و به‌طور کلی تهدیدهای مختلف بوجود آمده و یا مستعد ایجاد در حوزه‌های فرهنگی، سیاسی و اجتماعی، منازعات سیاسی و اثرات آن بر امنیت ملی، شکاف‌های اجتماعی و فروریزش سرمایه اجتماعی و... با تأکید بر جامعه ایران به رشته تحریر درآمده است. برخی از منابع شناسایی شده و مرتبط با موضوع پژوهش عبارت‌اند از:

• مقاله: The Negative Impact of Polarization on Democracy

محققان این پژوهش با بررسی اثرات قطبی شدن بر مفهوم دموکراسی بیان داشته‌اند تجزیه و تحلیل ۳۰ سال اخیر تحقیقات دموکراسی به این نتیجه می‌رسد که این دوره نسبتاً کوتاه - از نظر تاریخی - بسیار پرتلاطم بوده است. با پیروزی لیبرال دموکراسی به‌عنوان شکلی از حکومت آغاز شد و با تز گسترده رکود دموکراتیک پایان یافت که نشانه‌های زیادی برای آن وجود دارد: از ظهور بی‌سابقه پوپولیسم جناح راست تا کاهش محرمانه اقبال شهروندان در نهادهای دموکراتیک و بی‌توجهی فزاینده به هنجارها و قوانین دموکراتیک توسط بسیاری از بازیگران سیاسی به تأثیر منفی کووید-۱۹، به‌ویژه در قالب تقویت قوه مجریه و محدودیت حقوق سیاسی و مدنی. تحولات سیاسی در آن‌ها نشان داده است که قطبی شدن سیاسی که به‌عنوان فاصله ایدئولوژیک بین اردوگاه‌های سیاسی مخالف تعریف می‌شود، بخش مهمی از این روند نگران‌کننده است. تسهیل‌کننده فناوری این توسعه، ظهور رسانه‌های اجتماعی است. آن‌ها به‌طور قابل توجهی تعامل بین افراد هم‌فکر در یک حباب را تسهیل کرده‌اند، بنابراین تصویر تفرقه‌انگیز خود را از

1. La Prospective
2. Strategic Foresight

جامعه تحکیم می‌کنند. پژوهشگران مقاله به این نتیجه رسیده‌اند که دانشمندان علوم سیاسی بین دو سطح قطبی‌سازی تمایز قائل می‌شوند: قطبی‌سازی نخبگان که به قطبی شدن در میان بازیگران رسمی سیاسی - احزاب سیاسی و سیاستمداران - یا نهادهایی که توسط این بازیگران جمعیت دارند و قطبش توده‌ای که به کل جامعه اشاره دارد (Milacic, 2021).

• مقاله: Political Polarization During the COVID-19 Pandemic

نویسنده این مقاله بیان می‌دارد قطبی‌سازی عاطفی در دهه‌های گذشته در ایالات متحده و کشورهای اروپایی به‌طور قابل توجهی افزایش یافته است و پیامدهای همه‌گیری کووید ۱۹ این پتانسیل را داشته است که به شدت چنین قطبی‌سازی را تقویت کند. وی در جه و پویایی قطبش عاطفی را در طول همه‌گیری کرونا از طریق یک نظرسنجی پانل دو موجی با یک آزمایش وینیت در آلمان در چهار ماه آوریل، مه، ژوئیه و آگوست ۲۰۲۰ بررسی کرده است. نتایج نشان می‌دهد که مردم امروز دوقطبی شدیدتری را بین رأی‌دهندگان در انتخابات آلمان و حامیان احزاب دیگر تجربه می‌کنند. با این حال، ناراحتی اقتصادی بیشتر، احساسات منفی رأی‌دهندگان سایر احزاب را نسبت به حامیان حزب حاکم کاهش می‌دهد (Jungkunz, 2021).

• رساله: تأثیر رقابت‌های درون حاکمیتی در روند عملکرد اجرایی و کارآمدی دولت جمهوری اسلامی ایران

عیوضی و کارگر قمی‌ها (۱۴۰۱) در رساله دکترای با عنوان «تأثیر رقابت‌های درون حاکمیتی در روند عملکرد اجرایی و کارآمدی دولت جمهوری اسلامی ایران» اذعان داشته‌اند که جمهوری اسلامی ایران، در طول بیش از سی سال اخیر حیات خود، دچار چالش‌هایی در درون حاکمیت شده است که مستقیم بر مقوله «کارآمدی» آن تأثیر داشته است. انقلاب اسلامی به‌عنوان یک «ابرگفتمان»، در طول حیات خود، به‌خصوص از اواخر دهه هفتاد، در درونش دو گفتمان سیاسی اساسی و مهم را داشته است: یکی گفتمان اصلاح‌طلبی و دیگری اصول‌گرایی. رقابت‌های گفتمانی میان این دو گفتمان اصلی و نیز خرده گفتمان‌های زیرمجموعه آن‌ها یعنی «سازندگی» و «اعتدال»، موجب شده است که برخی روندهای اساسی سیاسی در جمهوری اسلامی دچار اشکالاتی شود.

• مقاله: حل و فصل منازعات سیاسی در جمهوری اسلامی ایران با تکیه بر تشکل‌ها و جناح‌های

سیاسی

رجایی و جوادی ارجمند (۱۳۹۸)، در مقاله «حل و فصل منازعات سیاسی در جمهوری اسلامی ایران با تکیه بر تشکل‌ها و جناح‌های سیاسی» به بحث پیرامون نقش احزاب و تشکل‌های سیاسی در حل و فصل منازعات پرداخته است. نتایج پژوهش حاکی از آن بود که احزاب و تشکل‌های سیاسی با بالابردن افزایش مهارت‌های تحلیل افراد به وسیله نقش آموزشی خود، همچنین نظارت و نفوذ در ارگان‌های قدرت، پیوند و تجمیع منافع، فرآیند تصمیم‌سازی و تصمیم‌گیری در رده‌های مختلف حکومت را تسهیل می‌بخشند. همچنین با پیوند زدن و تنظیم خواسته‌های افراد حاضر در قدرت و سپس هماهنگ کردن تقاضاهای پراکنده آن‌ها نهایتاً اعمال نظر و صدور حکم قطعی توسط حکومت را تسریع کرده و افکار عمومی جامعه را نیز برای پذیرش این حکم آماده می‌سازند.

جمع‌بندی پیشینه پژوهش

مطابق با مرور ادبیات انجام‌شده در این پژوهش می‌توان ادعا کرد بیشترین علاقه‌مندی پژوهشگران، برای نگاه به قطبیت و موضوعات مرتبط با آن از منظر سیاسی است. به عبارت دیگر در موضوع قطبیت و پژوهش‌های درجه دوم مرتبط، بیشترین انتشار و فعالیت علمی و پژوهشی در حوزه علوم سیاسی بوده است تا سایر حوزه‌های مرسوم مانند اقتصادی، فرهنگ، امنیتی، اجتماعی و غیره. در یک جمع‌بندی کلی، می‌توان پیشینه بررسی‌شده در این پژوهش را این‌گونه توصیف نمود:

• نگرش‌ها در قبال قطبیت می‌تواند پروژه محور یا فرآیند محور باشد. همچنین منشأ قطبیت در جمهوری اسلامی را می‌توان به دو دسته داخلی و خارجی تقسیم کرد. بازیگران متعددی در قطب‌سازی امکان نقش‌آفرینی دارند که در یک نگاه کلی می‌توان آن‌ها را به بازیگران بیرونی، بازیگران داخلی و بازیگران فرامکانی مانند فضای مجازی تقسیم‌بندی کرد. بازیگران در نگاهی دیگر می‌توانند دولتی، غیردولتی، مستقل یا وابسته باشند. محورهای قطبیت شامل محورهای سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و ... است.

• از سال ۸۸ در دو سوی طیف محل نزاع، اصول و مبانی زیربنایی نظام بود. مسائلی چون ولایت‌فقیه، قانون اساسی، تغییر بنیادی در نظام سیاسی و ... امروز هم اگر به شعارها توجه

شود نوع و مطالبات آن بسیار متفاوت‌تر از شعارهای پیشین است که نشان می‌دهند قطب‌بندی در حال رشد و بلوغ است.

- باید توجه داشت بسیاری از اختلاف‌نظرها و حتی برخورد‌های اجتماعی بر روی مصادیقی وجود دارد که می‌تواند به نحوی با وحدت اجتماعی قابل جمع باشد از جمله موضوعی مانند حجاب. بنا بر فرمایش مقام معظم رهبری، می‌تواند افراد بدحجابی باشند که به انقلاب و اصول آن معتقد و حامی آن باشند؛ اما از ویژگی‌های دوقطبی شدن این است که زمانی بدحجاب و مصادیق مشابه به علت دوقطبی شدن جامعه تبدیل شود؛ یعنی با دیدن هر بدحجابی این ذهنیت اجتماعی شکل بگیرد که مخالف نظام و انقلاب است. این امر دوقطبی سازی و دوقطبی شدن است.
- قطب‌ها نقاط انتهایی را نشان می‌دهند و قطبی‌سازی به معنای حرکت به سمت این نقاط انتهایی و افراطی است. حرکت به سمت موقعیت‌های شدیدتر منعکس‌کننده قطبی شدن است زیرا هر طرف به قطب یا نقطه پایانی شدیدتر در زنجیره مربوطه حرکت کرده است. در این راستا عمده موضوعاتی که در جمهوری اسلامی ایران در قلمرو قطبیت قرار گرفته‌اند را می‌توان در قالب دوگانه‌های جدول ۱ مورد توجه قرار داد:

جدول ۱. بازنمایی قطبیت‌ها در جمهوری اسلامی ایران

تعامل با جهان و انزوا گرایی	درون گرایی و برون گرایی	آزادی و مخالف آزادی
سنت و مدرنیته	کنسرت و ضد کنسرت	رابطه با آمریکا و مخالف آن
تنش‌زدایی و تنش‌زایی	مذاکره و مخالف مذاکره	جامعه مدنی و جامعه توده‌وار
آرمان‌گرایی و واقع‌گرایی	عقل جمعی و عقل فردی	موافقان ورود زنان به ورزشگاه و مخالفان آن
انقلابی‌گری و محافظه‌کاری	شرق‌گرایان و غرب‌گرایان	ملی‌گرایی و بین‌المللی‌گرایی
طرفداران حجاب و مخالفان آن	نظارت استصوابی یا نظارت استطلاعی	اقتصاد مقاومتی و اقتصاد لیبرالی
توسعه بومی و توسعه غربی	مردم‌سالاری دینی و دموکراسی غربی	نظام حزبی و احزاب دولتی
فرهنگ مشارکت تبعی و فرهنگ سیاسی مشارکتی	موافقان پیوستن به سازمان تجارت جهانی و مخالفان آن	اشرافی‌تری و اشرافیت ستیزی
ولایت مطلقه فقیه و ولایت مقیده فقیه	شیعه و سنی	وحدت اقوام و تعارض اقوام

روش‌شناسی پژوهش

الف. نوع، رویکرد، جامعه و نمونه آماری

پژوهش حاضر، به جهت شناسایی انواع و اقسام قطب‌بندی‌های اجتماعی دارای ماهیت بنیادی بوده و از منظر هدف کاربردی است. با توجه به اینکه موضوع این پژوهش شناسایی پدیده قطبیت و بازیگران مؤثر در آن و ارائه راهبردهای کاربردی برای مواجهه با اثرات سوآن است، لذا فرضیه‌ای از قبل وجود نداشته و رویکرد اصلی پژوهش کیفی بوده است اما در برخی از گام‌های تحقیق به منظور تبدیل و انعکاس نظرات خبرگان در نرم‌افزارهای استفاده‌شده در این پژوهش (نرم‌افزارهای میک، مک، مکتور و...)، با استفاده از پرسشنامه، نظرات کیفی ایشان به طیفی از اعداد کمی قابل استفاده در نرم‌افزارها تبدیل شده است. جامعه آماری این پژوهش مجموعه‌ای از صاحب‌نظران و خبرگانی هستند که توانایی کمک تحلیلی به اهداف پژوهش را داشته باشند. نمونه‌گیری این پژوهش به صورت هدفمند بوده و با مشارکت ۱۰ نفر از خبرگان مؤثر اجتماعی و سیاسی، دانشگاهی، حوزوی و مدیریتی، آغاز گردیده و بر اساس روش گلوله برفی، زمان اتمام نمونه‌گیری بر اساس حد اشباع مصاحبه‌ها در نظر گرفته شده است. با توصیه برخی خبرگان، افراد جدیدی به نمونه آماری اضافه شدند و درنهایت، پژوهش با مشارکت ۱۹ خبره کار خود را به اتمام رسانیده است.

ب. روش تحلیل ساختاری و تحلیل تأثیر متقابل

تئودور گوردون و هلمر^۱ روشی با عنوان مدل‌های ساختاری تأثیرات متقابل را در سال ۱۹۶۶ پدید آوردند و این روش در حال حاضر یکی از روش‌های پیشرفته و مبنای سناریونویسی در تحقیقات آینده‌پژوهی است. روش یادشده بر اساس این سؤال بنا نهاده شده است که «آیا پیش‌نگری آینده می‌تواند مبتنی بر تأثیرات احتمالی متقابل اتفاقات آینده بر یکدیگر باشد؟» (Gordon, 1994). تحلیل ساختاری ابزاری است که برای ارتباط ایده‌ها باهم طراحی شده است. این روش با استفاده از ماتریسی که تمام اجزای تشکیل‌دهنده سیستم را به هم مرتبط می‌سازد، امکان شرح سیستم را فراهم می‌کند.

پ. شناسایی متغیرهای کلیدی

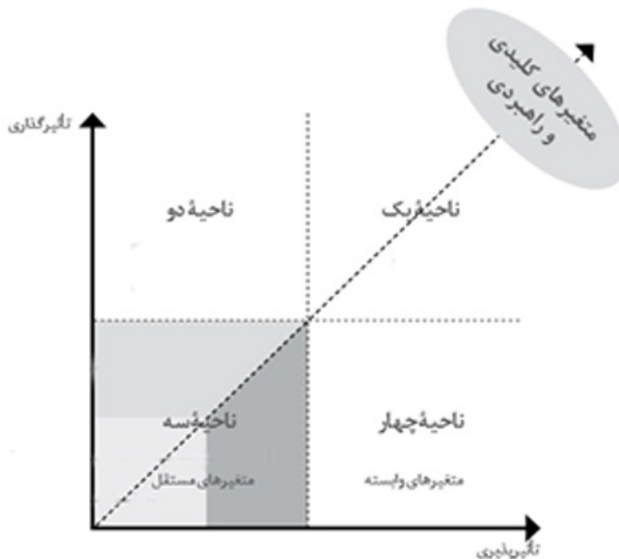
در تحلیل ساختاری، گام اول باید تعریف دامنه مطالعه و در نتیجه سیستمی که تحلیل می‌شود،

1. Helmer

باشد. گام دوم شامل ایجاد فهرستی از تمام متغیرها و یا عوامل داخلی یا خارجی است که مشخصه سیستم هستند. بهتر است که این مرحله در حد امکان جامع باشد و در حین شرح سیستم از کنار گذاشتن هر موردی که اطلاعاتی از آن نیست، باید خودداری شود (Godet, ۱۹۹۳).

ت. شرح روابط بین متغیرها

نرم‌افزار میک مک^۱ برای انجام و بررسی تأثیر اثرات متقابل در مجموعه نرم‌افزارهای تحلیل ساختاری مورد استفاده قرار می‌گیرد و از طریق این نرم‌افزار متغیرهای مدنظر وارد ماتریس شده و نمودارهایی که نرم‌افزار ارائه می‌دهد کمک می‌کنند تا بتوان تحلیل مناسبی از میزان اثرات متقابل این متغیرها بر روی هم داشت. این نرم‌افزار مطابق با نمودار شماره ۱ و بر اساس منطق تحلیل ساختاری و اثرات متقابل، متغیرها را در چهار ناحیه قرار داده و آن‌ها را به صورت نمودارهای متنوع به نمایش می‌گذارد. همان‌طور که در این نمودار مشاهده می‌شود در ناحیه یک متغیرهایی قرار می‌گیرند که بیشترین اثرگذاری و بیشترین اثرپذیری را داشته باشند. این متغیرها به نام متغیرهای راهبردی معروف هستند.

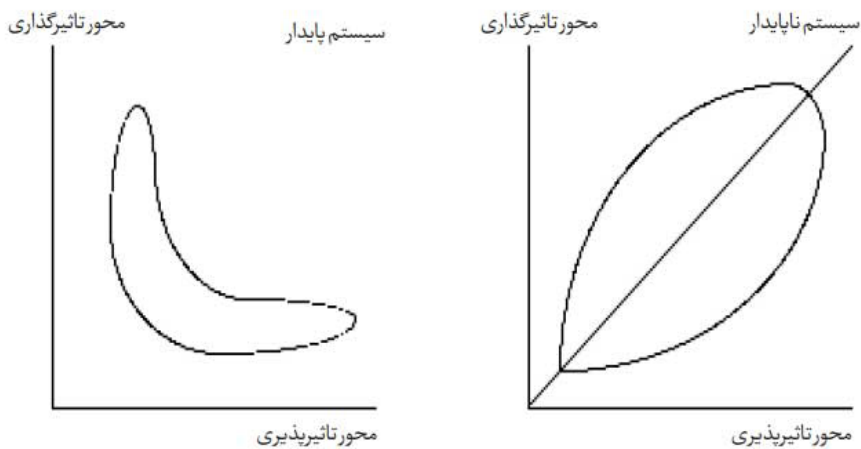

نمودار ۱. نمودار تأثیر و وابستگی (Gelenn & Gordon, 2009)

1. Mic Mac

پس از ترسیم نمودارهای مرتبط توسط نرم‌افزار میک مک، بر اساس الگوی کلی چینش متغیرها در نمودار می‌توان درباره پایداری و عدم پایداری سیستم مورد بررسی اظهار نظر کرد. مطابق با نمودار ۲، اگر شمای کلی چینش متغیرها در نمودار به صورت حرف L انگلیسی باشد، این حالت به این معناست که پاسخ سیستم (از نظر تحول) به محرکی مشخص از متغیرهای تعیین‌کننده را می‌توان با درجه اطمینان خاصی پیش‌بینی کرد. به عبارت دیگر، وقتی آبر در امتداد خط نیمساز اول پخش می‌شود، سیستم را می‌توان نامعین (بی‌ثبات) دانست (Hatem et al. 1993).

نمودار ۲. الگوی سیستم پایدار و ناپایدار

یافته‌های پژوهش و تجزیه و تحلیل

الف. شناسایی مهم‌ترین عوامل و اثرات مقابل بر روی هم

در پژوهش حاضر نیز بر اساس مبنای نظری تهیه‌شده و رویکردهای مرتبط با قطبیت و نیز روش‌های انتخاب‌شده برای ادامه کار پژوهش، می‌بایست مؤلفه‌های اثرگذار بر موضوع پژوهش شناسایی شوند و پس از آن با شناسایی پیشران و عوامل کلیدی آن مؤلفه‌ها، بتوان اثرات مرتبط با آن عوامل را بر موضوع پژوهش تعیین کرد. با این مقدمه، عملیات اجرایی پژوهش ابتدا با شناسایی عوامل کلیدی اثرگذار بر موضوع پژوهش و با استفاده از روش کتابخانه‌ای و مرور ادبیات پژوهش آغاز شد. نتیجه بررسی‌های اولیه منجر به شناسایی ۲۱۰ عامل اولیه اثرگذار گردید که به نظر می‌رسید مرتبط و مؤثر بر موضوع پژوهش هستند. به منظور پوشش کامل بر روی موضوع پژوهش

و بالابردن دقت و ارتباط این عوامل شناسایی شده اولیه، با برگزاری پنل با تعداد محدودتری از خبرگان پژوهش، موارد مشابه، غیر مرتبط، کم‌اهمیت و مواردی که قابل ادغام در سایر آیتم‌ها بود پالایش شده و تعداد عوامل به ۱۶۵ عدد تقلیل یافت. این عوامل اثرگذار بر روی موضوع تحقیق، مبنای کار قرار گرفته و در گام بعدی با توجه به رأی و نظر خبرگان، نسبت به اهمیت و اولویت‌دار بودن آن‌ها در پژوهش نظرسنجی شد و سعی گردید نظر خبرگان در خصوص تک‌تک موردها با امتیازی که در پرسشنامه الکترونیکی و بر اساس طیف لیکرت به هر آیتم می‌دهند از امتیاز (بدون ارتباط با موضوع پژوهش) تا امتیاز ۳ (اهمیت بالا و اثرگذار بر موضوع پژوهش) جمع‌آوری شود. نتیجه این پالایش رسیدن به مهم‌ترین عوامل کلیدی اثرگذار بر آینده قطبیت بود که در جدول شماره ۲، این عوامل نمایش داده شده است.

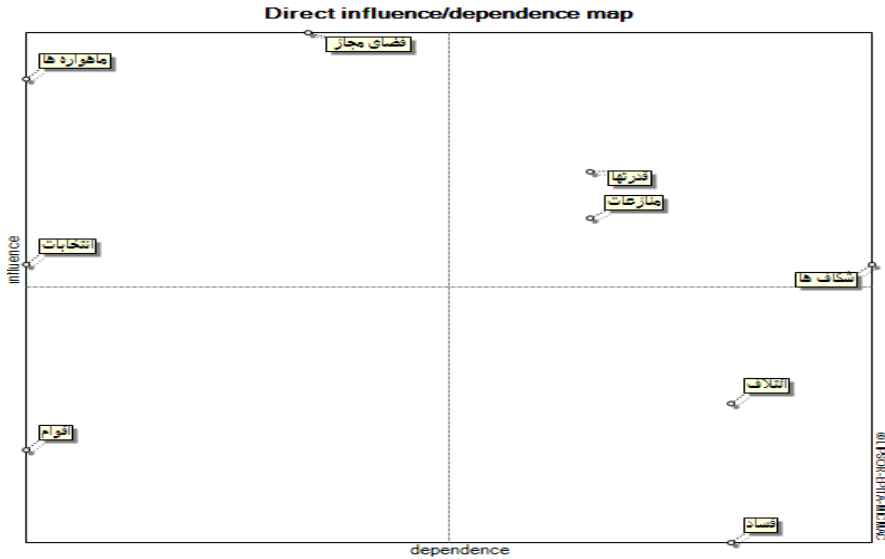
جدول ۲. بااهمیت‌ترین و با اولویت‌ترین عوامل اثرگذار بر موضوع پژوهش بر اساس نظر خبرگان

ردیف	عنوان	طبقه‌بندی موضوعی
۱	انتخابات	سیاسی
۲	ائتلاف بازیگران سیاسی کشور	سیاسی
۳	منازعات سیاسی	سیاسی
۴	فساد سیاستمداران	سیاسی
۵	کنشگری قدرتهای منطقه‌ای مخالف ایران	سیاسی
۶	کنشگری فضای مجازی	فناوری، ارتباطات و رسانه
۷	ناهماهنگی اقوام و طوایف با حاکمیت	سیاسی
۸	شکاف‌های اجتماعی (شکاف نسلی)	اجتماعی
۹	کنشگری ماهواره‌های خارجی معاند	فناوری، ارتباطات و رسانه

ادامه مسیر پژوهش بر اساس ۹ عامل کلیدی اثرگذار بر آینده قطبیت که در جدول شماره ۲ معرفی شده‌اند انجام گردیده است. خبرگان به اثر هر عامل بر ۸ عامل دیگر امتیاز داده و نظرات ایشان در ماتریس متناظر در نرم‌افزار میک مک وارد شده است. بعد از چرخش ماتریس و انجام

عملیات محاسباتی در نرم‌افزار، نمودار اثرات این عوامل از میک مک استخراج گردید. این نمودار نشان‌دهنده پراکنندگی و جانمایی هریک از این عوامل کلیدی در چهار ناحیه تعریف‌شده در نمودار است (نمودار ۳).

نمودار ۳. نقشه تأثیرگذاری و تأثیرپذیری مستقیم عوامل کلیدی مؤثر در آینده قطبیت

همان‌طور که در نمودار ۳ مشاهده می‌شود بیشتر متغیرها در اطراف محورهای اصلی صفحه پراکنده‌اند و به‌غیر از چند عامل محدود که نشان می‌دهند دارای تأثیرگذاری بالایی در سیستم هستند، بقیه متغیرها از وضعیت تقریباً مشابهی نسبت به یکدیگر برخوردارند. این ناپایداری یعنی مسائلی که بر آینده وضعیت قطبیت در کشور تأثیر مستقیم می‌گذارند شرایط پایداری را نداشته و اگر بنا باشد مسائل آینده قطبیت در کشور را به‌درستی بررسی و مدیریت کنیم باید سیستم را به سمت پایدار شدن هرچه بیشتر سوق دهیم. عواملی که در ناحیه یک قرار داشته و راهبردی هستند عبارت‌اند از «کنشگری قدرت‌های منطقه‌ای مخالف ایران»، «منازعات سیاسی» و «شکاف‌های اجتماعی». این عوامل می‌توانند در جه پایداری و عدم پایداری سیستم را به‌شدت تغییر داده و تحت‌الشعاع خود قرار دهند. لذا برای نیل به سمت سیستمی پایدار برای آینده قطبیت، حکمرانان کشور باید به نحوه مدیریت این سه عامل توجه ویژه داشته باشند. در ناحیه دوم، مواردی قرار

داند که اثرگذاری بسیار بالایی بر سایر عوامل سیستم دارند اما تأثیرپذیری چندانی از سایر عوامل درون سیستم ندارند. موارد یادشده شامل «انتخابات»، «کنشگری فضای مجازی» و «کنشگری ماهواره‌های خارجی معاند» هستند. «ناهماهنگی اقوام و طوایف با حاکمیت» تنها عاملی است که در ناحیه سوم قرار داشته و به‌نوعی عامل مستقل است. به‌عبارت‌دیگر این عامل باعث ایجاد تغییری در سایر عوامل نخواهند شد. عواملی که در ناحیه چهارم قرار گرفته‌اند عبارت‌اند از «فساد سیاستمداران» و «ائتلاف بازیگران سیاسی کشور». این عوامل وابستگی و تأثیرپذیری زیاد و تأثیرگذاری کمی در آینده قطبیت در کشور دارند و در واقع می‌توانند نتیجه برهمکنش‌های عوامل ناحیه‌های یک و دو باشند.

ب. شناسایی و تحلیل رفتار بازیگران مؤثر بر قطبیت

نرم‌افزار مکتور برای تحلیل بازیگران (ذی‌نفعان) استفاده می‌شود. تحلیل بازیگران فرآیندی است که به کمک آن افراد یا گروه‌هایی را که بیشترین نفوذ و تأثیر را بر یک موضوع، مسئله، فعالیت، راهبرد یا تصمیم‌گیری دارند، شناسایی می‌شوند. در چارچوب رویکرد لاپراسپکتیو که مجموعه‌ای از روش‌های گوناگون آینده‌پژوهی است، یکی از روش‌های سیستمی و فراگیر، تحلیل بازیگران است. این روش مکتور نام دارد و آینده‌پژوهان پیشگام فرانسوی، مایکل گوده و فرانسیس بورس (۱۹۸۹-۱۹۹۰) آن را معرفی کردند. در این روش دو هدف اصلی دنبال می‌شود. نخست، طبقه‌بندی بازیگران بر مبنای تأثیرگذاری و تأثیرپذیری نسبی آن‌ها از یکدیگر که داده‌های مربوط به آن به کمک ماتریس اثرات مستقیم بازیگران بر یکدیگر فراهم می‌شود. هدف دوم شناسایی موضع‌گیری هریک از بازیگران نسبت به اهداف، اولویت‌ها یا مسائل کلیدی است و برای رسیدن به این هدف از ماتریس دوبخشی استفاده می‌شود. در پژوهش حاضر با مرور ادبیات پژوهش که در فصل دوم به‌طور مفصل در خصوص آن بحث شده است، بازیگران مؤثر بر ایجاد قطبیت در کشور شناسایی گردیدند (جدول ۳).

جدول ۳. بازیگران مؤثر بر پدیده قطبیت در کشور

ردیف	نام بازیگر
۱	خانواده
۲	شخصیت‌های قومی، محلی و طایفه‌ای
۳	سمن‌ها و تشکل‌های مردم‌نهاد
۴	صاحب‌نظران و اندیشه‌ورزان ملی، مذهبی و ...
۵	چهره‌های شاخص اجتماعی، فرهنگی، ورزشی و ... (مانند ورزشکاران و سلبریتی‌ها)
۶	گروه‌های مرجع اجتماعی/سیاسی
۷	خرده‌فرهنگ‌ها
۸	احزاب و جریان‌ها
۹	نهادهای و مؤسسات دولتی
۱۰	شرکت‌ها و بلوک‌های اقتصادی
۱۱	نهادهای حاکمیتی یا وابسته به حاکمیت (شوراها، آستان‌ها و ستادها، فرهنگسراها، قرارگاه‌ها، کانون‌ها، کمیته‌ها، بنیادها و...)
۱۲	لابی‌ها و گروه‌های نفوذ و فشار
۱۳	شخصیت‌های بین‌المللی
۱۴	سازمان‌ها و نهادهای بین‌المللی
۱۵	دولت‌های خارجی (قدرت‌های بزرگ)
۱۶	رسانه ملی
۱۷	شبکه‌های اجتماعی و فضای مجازی
۱۸	شبکه‌های ماهواره‌ای خارج از کشور
۱۹	سران کشورهای منطقه غرب آسیا همسو با ج.ا.ا.
۲۰	سران کشورهای منطقه غرب آسیا و ناهمسو و مخالف با ج.ا.ا.
۲۱	گروه‌های تروریستی
۲۲	جریان‌های اپوزسیون خارج نشین
۲۳	مرجعیت دینی
۲۴	شرکت‌های تجاری چندملیتی
۲۵	نخبگان جامعه

به‌منظور تسهیل در بررسی میزان اثرگذاری هر بازیگر و روابط بین بازیگران، با کمک جمعی از خبرگان، بازیگران ۲۵ گانه شناسایی شده مورد بررسی قرار گرفته و از خبرگان خواسته شد، به این بازیگران امتیازی بین ۰ تا ۳ را اختصاص دهند. با کمک پرسشنامه نظرسنجی از خبرگان انجام شده و با کمک ایشان، مهم‌ترین و اثربخش‌ترین بازیگران مؤثر بر موضوع قطبیت در جمهوری اسلامی ایران شناسایی شدند. بر این اساس ۷ بازیگر به‌عنوان اصلی‌ترین و کلیدی‌ترین بازیگران مرتبط با قطبیت به شرح جدول ۴ انتخاب شده و ادامه تحلیل بازیگران با تمرکز بر این ۷ مورد بوده است.

جدول ۴. مهم‌ترین بازیگران مؤثر بر پدیده قطبیت در کشور

ردیف	نام بازیگر
۱	خانواده
۲	شخصیت‌های قومی، محلی و طایفه‌ای
۳	چهره‌های شاخص اجتماعی، فرهنگی، ورزشی و ...
۴	احزاب و جریان‌ها
۵	لابی‌ها و گروه‌های نفوذ و فشار
۶	شبکه‌های اجتماعی و فضای مجازی
۷	شبکه‌های ماهواره‌ای خارج از کشور

با مشخص شدن بازیگران اصلی مؤثر بر قطبیت در کشور، رویکردها و راهبردهای مرتبط با این بازیگران نیز مشخص شد. این راهبردها بیان‌کننده برنامه کلی بازیگران در آینده موضوع قطبیت است (جدول ۵).

جدول ۵. مهم‌ترین بازیگران مؤثر بر پدیده قطبیت؛ رویکردها و راهبردها

ردیف	نام بازیگر	رویکردها و راهبردها
۱	خانواده	توسعه فردی در قبال توسعه اجتماع
۲	شخصیت‌های قومی، محلی و طایفه‌ای	افزایش میزان اثرگذاری و نقش‌آفرینی طایفه در بعد ملی تلاش برای کسب کرسی‌های سیاسی و اجتماعی کشور تضعیف و تخریب قومیت و طایفه رقیب
۳	چهره‌های شاخص اجتماعی، فرهنگی، ورزشی و ...	تلاش برای اتصال به یکی از احزاب و قدرت‌های سیاسی کسب منفعت اجتماعی و اقتصادی طی همراهی با نهادهای قدرت ارائه نظرات و سبک زندگی خود با کمک تریبون‌های در اختیار مانند فضای مجازی و صفحات اجتماعی یا رویدادهای فرهنگی، اجتماعی و ورزشی
۴	احزاب و جریان‌ها	کسب اعتبار سیاسی و اجتماعی حذف یا بی‌اثر کردن کنشگری رقبا کسب کرسی‌های سیاسی و مدیریتی کشور جهت‌دهی به مدل‌های توسعه و هزینه کرد اعتبارات کشور به کرسی نشانیدن تفکر و رویکردهای فکری خود
۵	لایه‌ها و گروه‌های نفوذ و فشار	اعمال نظر در مسائل کلان کشور اخذ پست‌ها و جایگاه‌های اثرگذار کشور رقابت با رقبا و مبارزه با ایشان کسب منافع مادی و سیاسی و اجتماعی
۶ و ۷	شبکه‌های اجتماعی و فضای مجازی و شبکه‌های ماهواره‌ای خارج از کشور	ایجاد شکاف‌های اجتماعی و فکری در جامعه ایجاد بستری برای اعتراض و مبارزه با نظام حاکم و مستقر تقویت یا تخریب برخی از چهره‌ها و احزاب سیاسی و اجتماعی گسترش نفوذ و توان چانه‌زنی در فضای سیاسی و اجتماعی کشور بسط گفتمان مدنظر کشورهای معاند در ایران بی‌اثر کردن اقدامات مؤثر نظام حاکم در اذهان عمومی ایجاد تحرک با تمرکز بر گروه‌های هدف قومی و طایفه‌ای اثرگذاری بر لایه‌های اجتماعی مختلف بخصوص فعالین فضای مجازی و نسل جوان (تقویت / تضعیف شکاف نسلی)

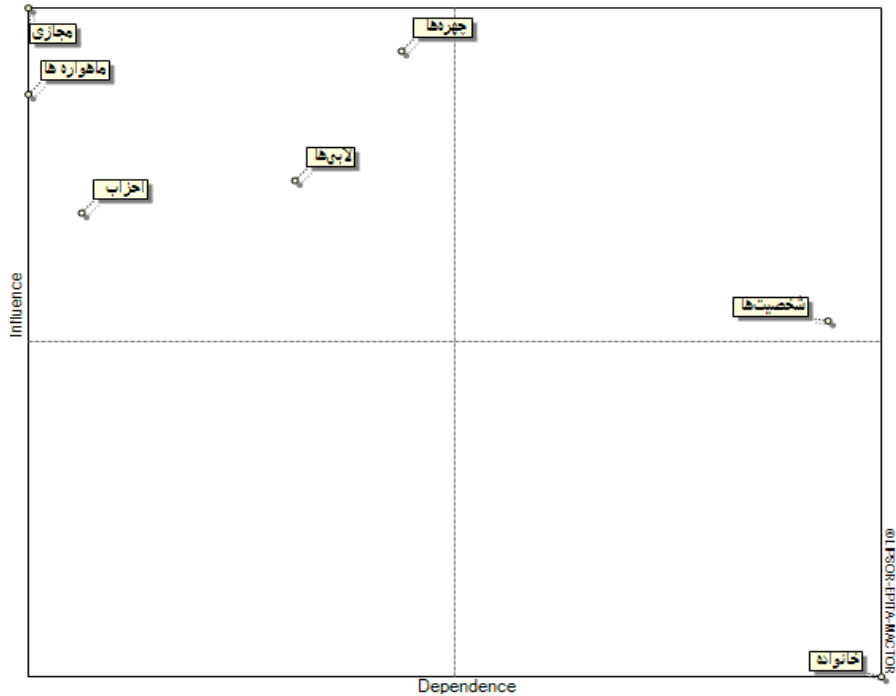

در این مرحله، با کمک نرم‌افزار مکتور هم می‌توان روابط بین بازیگران و شدت و ضعف آن را بررسی کرد و هم می‌توان اثرات کنشگری ایشان را بر روی راهبردها و رویکردها سنجید. نتایج حاصل از درج نظرات خبرگان در نرم‌افزار مکتور و تحلیل نرم‌افزاری این نظرات در نمودار ۴، در قالب نقشه اثرگذاری و وابستگی مستقیم میان بازیگران آینده قطبیت ترسیم شده است. بر اساس این نقشه، ملاحظه می‌شود «شبکه‌های اجتماعی و فضای مجازی»، «چهره‌های شاخص اجتماعی، فرهنگی، ورزشی و ... (مانند ورزشکاران و سلبریتی‌ها)» و «شبکه‌های ماهواره‌ای خارج از کشور» به ترتیب بیشترین اثرگذاری را در میان بازیگران داشته‌اند و از سوی دیگر، «خانواده» و «شخصیت‌های قومی، محلی و طایفه‌ای» بیشترین اثرپذیری را از سایر بازیگران در آینده قطبیت خواهند داشت و به عبارت دیگر، میزان وابستگی ایشان از سایر بازیگران قطبیت بیشتر است. با تحلیل عمیق‌تر این نمودار می‌توان رفتار آینده بازیگران قطبیت را نیز پیش‌بینی کرده و میزان شدت و ضعف توان ایشان را هم در اثرگذاری یا وابستگی و اثرپذیری مورد بررسی قرار داد.

همان‌طور که مشاهده می‌شود «شبکه‌های اجتماعی و فضای مجازی»، بیشترین اثرگذاری را خواهند داشت و البته بخش عمده‌ای از کنشگری این بازیگران در اختیار جمهوری اسلامی نیست. همچنین «خانواده» و «شخصیت‌های قومی، محلی و طایفه‌ای» بیشترین اثرپذیری را در آینده خواهند داشت. به عبارت دقیق‌تر، عمده مصرف‌کننده و تاثیرگیرنده تبلیغات و فعالیت‌هایی که توسط بازیگران قطبیت در آینده انجام خواهد شد، این دو فاکتور هستند که از نظر راهبردی آسیب‌پذیری بالایی دارند. توجه به مخاطراتی که این دو بازیگر را تهدید می‌کند بسیار مهم است. از طرفی، کنشگری بازیگران اثرگذار نیز می‌بایست رصد شده و قابل پیش‌بینی باشد. این بازیگران که بخش مهمی از ایشان در خارج از کشور بوده و بعضاً توسط سازمان‌ها و دولت‌های معاند جمهوری اسلامی ایران هدایت می‌شوند، می‌توانند چالش‌های بزرگی را در آینده پیرامون دوقطبی و چندقطبی سازی جامعه ایجاد کنند. این کنشگری‌ها بر نهاد خانواده و یا شخصیت‌های محلی و طایفه‌ای در کشور بیشترین اثر را دارد یعنی مادر امور مختلفی که به این دو سرمایه اجتماعی نیازمند هستیم در آینده دچار اختلال خواهیم شد و نمود بیرونی و مشهود این اختلال، کاهش مشارکت در انتخابات و بروز اعتصابات محلی، صنفی و اعتراضاتی است که حکمرانان آینده کشور را وادار به نشان دادن واکنش و انجام اقدامات فوری می‌نماید.

Map of influences and dependences between actors

نمودار ۴. اثرگذاری و اثرپذیری مستقیم میان بازیگران قطبیت

پ. راهبردهایی جهت پیشگیری از وقوع قطب‌سازی‌های منفی

این دسته از راهبردها بیشتر جنبه کنترلی و نظارتی داشته و می‌بایست با رصد و دیدبانی مستمر شرایط قطبیت در کشور و توجه به عوامل و بازیگران کلیدی اثر گذرا بر قطبیت، از انحراف آن به سوی قطب‌سازی منفی و ایجاد چالش و آسیب‌های احتمالی برای آینده کشور جلوگیری نمایند. به منظور پیشگیری از وقوع قطب‌سازی منفی، می‌بایست موارد زیر به صورت مستمر رصد شده و در کنترل حاکمیت قرار داشته باشند تا با کمک راهبردهایی که پیشنهاد می‌شوند از وقوع قطب‌سازی منفی به صورت فاعلانه جلوگیری شود. در این مرحله، هنوز اثرات منفی قطبیت یا شکل نگرفته و یا فقط تولید مسئله شده است و این مسائل هنوز به چالش جدی و آسیب تبدیل نشده‌اند. نقاط آسیب‌پذیری که در آینده می‌تواند به تغییر وضعیت قطبیت به سمت منفی شدن بیشتر بینجامد عبارت‌اند از: الف. شکاف اجتماعی، ب. کنشگری قدرت‌های منطقه‌ای مخالف ایران،

پ. منازعات سیاسی داخل کشور، ت. چالش در برگزاری انتخابات، ث. کنشگری فضای مجازی مخالف جمهوری اسلامی و ج. خنثی‌سازی کنشگری ماهواره‌های خارجی معاند. لذا به‌منظور پیشگیری از وقوع قطبی‌سازی منفی در آینده باید به این نقاط آسیب‌پذیر توجه ویژه کرده و درصدد رفع آن و یا از بین بردن عوامل مقدماتی ایجاد آن بود. بر این اساس راهبردهای پیشنهادی در جدول ۶ دسته‌بندی شده است.

جدول ۶. راهبردهای پیشگیری از وقوع قطبی‌سازی منفی در آینده به همراه اهم برنامه‌ها و متولیان اجرای راهبردها

هدف	راهبرد	اهم برنامه‌های مرتبط با راهبرد	متولیان اجرای راهبرد
جلوگیری از بروز شکاف اجتماعی	تحقق حداکثری عدالت اجتماعی و اقتصادی در کشور	<ul style="list-style-type: none"> تقویت قوانین مبارزه با فساد و ویژه خواری توزیع عادلانه یارانه‌ها و سهام عدالت و سایر بسته‌های حمایتی برای اقشار کم‌درآمد ارتقای فرهنگ عمومی جامعه با تدوین کتب درسی کارآمد در مدارس، ایجاد مشوق‌های جذاب برای تدوین فیلم و تهیه کتاب‌های مفید برای نسل نوجوان و جوان تغییر سبک زندگی ایرانیان به سمت خودباوری، هم‌نوع‌دوستی و تقویت مناسبات اجتماعی مردم ایجاد ظرفیت‌های فرهنگی و اجتماعی در نقاط مختلف کشور مانند فرهنگسراها، خانه‌های فرهنگ در محله‌ها، تقویت توریسم داخلی، حمایت از شبکه سینمایی خانگی ارزشی و تقویت رسانه ملی از بابت محتوا و جذابیت به‌منظور جذب بیشتر مخاطب استفاده از ظرفیت‌های مردمی و سازمان‌های مردم‌نهاد برای تولید محتوای ارزشی در فضای مجازی و جذب مخاطب بیشتر استفاده از ظرفیت رسانه‌های داخلی برای افزایش وفاق ملی و امیدبخشی به جامعه 	<ul style="list-style-type: none"> قوه قضاییه وزارت دادگستری نیروی انتظامی شورای عالی انقلاب فرهنگی صداوسیما جمهوری اسلامی

<ul style="list-style-type: none"> ● عقد تفاهم‌نامه‌ها و پیمان‌های همکاری ● نظامی و امنیتی با کشورهای همسایه ● ایجاد ارتباطات اقتصادی و قراردادهای ● بلندمدت با کشورهای همسایه ● ایفای نقش کنشگر فعال نماینده ایران در ● سازمان ملل متحد ● برگزاری مانورهای دوره‌ای نظامی و ارائه ● توانمندی‌ها و قدرت سخت جمهوری ● اسلامی ● تغییر واحد مالی مبادلات اقتصادی ● کشور با همسایگان و کشورهای در ● ارتباط مانند روسیه، هند، پاکستان و ● چین از دلار به ارزهای مورد توافق 	<ul style="list-style-type: none"> ● شورای عالی امنیت ملی ● ستاد کل نیروهای مسلح ● وزارت امور خارجه ● سپاه پاسداران انقلاب اسلامی ● وزارت اطلاعات 	<ul style="list-style-type: none"> ● افزایش قدرت نرم و سخت منطقه‌ای جمهوری اسلامی و توان کنشگری آن در تصمیمات منطقه 	<p>ناتوانی قدرت‌های منطقه برای نفوذ در فضای سیاسی و اجتماعی ایران</p>
---	--	--	---

<ul style="list-style-type: none"> ● تقویت قوانین تحزب در کشور و ایجاد ● بازدارندگی قانونی برای منازعات سیاسی ● خارج از عرف ● بالابردن هزینه تخلفات سیاسی و ● برخورد‌های حقوقی و قضایی متناسب ● جلوگیری از ایجاد انسداد سیاسی برای ● احزاب قانونی و ایجاد بستر مناسب جهت ● فعالیت‌های ایشان در چارچوب قانون ● توسعه سازمان‌های مردم‌نهاد و افزایش ● مشارکت‌های مدنی بخش خصوصی 	<ul style="list-style-type: none"> ● مجلس شورای اسلامی ● قوه قضائیه ● وزارت کشور ● شورای عالی امنیت ملی 	<ul style="list-style-type: none"> ● ارتقای هوش سیاسی در مدیریت منازعات داخلی 	<p>بی‌خطر و فاقد تنش کردن منازعات سیاسی داخلی</p>
---	---	--	---

● ایجاد قوانین و مقررات نظارتی و حمایتی	● استقرانی	کم اثر
● برای حضور چهره‌های خاص سیاسی، اجتماعی، ورزشی و سلبریتی‌ها در فضای مجازی و شبکه‌های ماهواره‌ای	● حکمرانی فضای مجازی به‌منظور غلبه	نمودن فعالیت‌های فضای مجازی و ماهواره‌های فارسی‌زبان معاند بر قطبی‌سازی
● ایجاد قوانین و مقررات مناسب برای استفاده از فضای مجازی و تعریف جرم و مصادیق آن	● سیانت فضای مجازی و رسانه‌های اجتماعی کشور	● راه‌اندازی شرکت‌های عظیم غیر دولتی با رویکرد فراملی و باز کردن میدان نوآوری در حکمرانی فضای مجازی
● ایجاد نظارت‌های فنی و محتوایی در فضای مجازی جهت خنثی و کم‌اثرتر کردن کنشگری معاندین در این فضا	● تقویت رسانه ملی و تنوع برنامه‌ها و جذابیت آن	● توسعه شبکه‌ها و رسانه‌های خانگی با نظارت وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی
● تقویت مؤسسات و نهادهای صنفی مرتبط با امور سینمایی، تبلیغاتی و رسانه‌ای	● تمرکز بر فرصت‌های فضای مجازی در کشور	● حمایت از حقوق و آزادی‌های مشروع مردم در فضای مجازی

ت. راهبردهایی جهت مقابله با تهدیدات ناشی از دو قطبی شدن جامعه ایرانی

راهبردهایی که برای مقابله با تهدیدات قطبیت متصور هستند می‌بایست ناظر بر آن باشند که با مسائل تولیدشده قطبی‌سازی منفی مقابله کرده و از تبدیل این مسائل به چالش و آسیب در آینده جلوگیری کنند. لذا برای رسیدن به این راهبردها باید از مسائل کلیدی مؤثر بر قطبیت آغاز کرد و بررسی نمود کدام‌یک از این مسائل استعداد تولید چالش و آسیب را برای آینده نزدیک‌تر در کشور دارند. با مراجعه به جداول ۷، می‌توان عوامل کلیدی اثرگذار بر قطبیت را با تأثیر مستقیم مشاهده کرد. برخی از این عوامل، استعداد ایجاد تهدید در آینده را دارند.

جدول ۷. جایگاه نفوذ و وابستگی عوامل کلیدی مؤثر بر قطبیت در نقشه اثرات مستقیم و

غیرمستقیم

نواحی مختصات	نوع مسئله	اثرات متقابل مستقیم مسائل شناسایی شده	اثرات متقابل غیرمستقیم مسائل شناسایی شده
ناحیه ۱ (شمال شرقی) اثرگذاری بالا اثرپذیری بالا	راهبردی	کنشگری قدرتهای منطقه‌ای مخالف ایران منازعات سیاسی شکاف‌های اجتماعی	شکاف‌های اجتماعی کنشگری قدرتهای منطقه‌ای مخالف ایران منازعات سیاسی
ناحیه ۲ (شمال غربی) اثرگذاری بالا اثرپذیری پایین	اثرگذار	انتخابات کنشگری فضای مجازی کنشگری ماهواره‌های خارجی معاند	انتخابات کنشگری فضای مجازی کنشگری ماهواره‌های خارجی معاند
ناحیه ۳ (جنوب غربی) اثرگذاری پایین اثرپذیری پایین	مستقل	ناهماهنگی اقوام و طوایف با حاکمیت	ناهماهنگی اقوام و طوایف با حاکمیت
ناحیه ۴ (جنوب شرقی) اثرگذاری پایین اثرپذیری بالا	وابسته	فساد سیاستمداران ائتلاف بازیگران سیاسی کشور	فساد سیاستمداران ائتلاف بازیگران سیاسی کشور

با عنایت به جدول ۷، باید مسائل راهبردی که اثرگذاری و اثرپذیری بالایی دارند و نیز مسائل اثرگذار که میزان اثرگذاری بالا و اثرپذیری پایین دارند و بالاخره مسائل وابسته که اثرپذیری بالایی دارند مورد بررسی قرار گیرد. این مسائل در کنار هم به شرح زیر هستند:

- شکاف‌های اجتماعی؛
- کنشگری قدرتهای منطقه‌ای مخالف ایران؛
- منازعات سیاسی؛
- انتخابات؛
- کنشگری فضای مجازی؛

• کنشگری ماهواره‌های خارجی معاند؛

• فساد سیاستمداران؛

• ائتلاف بازیگران سیاسی کشور.

راهبردها باید خنثی یا کنترل‌کننده اثرات تهدیدی موارد یادشده باشند. پس ضروری است تهدیدهای ناشی از این عوامل کلیدی احصا شده و پس از آن راهبرد پردازی لازم برای مدیریت تهدیدات انجام شود. بر اساس نظر خبرگان پژوهش، تهدیدهای مهم و مرتبط در آینده از این قرار خواهند بود:

• ایجاد شکاف‌های نسلی غیرقابل بازگشت؛

• ایجاد شکاف‌های اجتماعی قابل رسوخ و بلندمدت در جامعه؛

• ایجاد و بروز شکاف‌های قومی، فرهنگی و زبانی در جامعه ایرانی؛

• بحران‌سازی، انعکاس موضوعات خلاف واقع توسط ماهواره‌های خارجی معاند؛

• ایجاد و هدایت جریان‌های کاذب برای مخاطبان داخل کشور توسط ماهواره‌های خارجی؛

• ایجاد موج و التهابات خاص در فضای مجازی و هدایت آن به سمت خرابکاری گسترده؛

• افزایش شدت درگیری‌ها و منازعات سیاسی سیاستمداران جناح‌ها و احزاب مختلف و برون‌دادهای آن در فضای عمومی جامعه؛

• ایجاد فضای ملت‌هت و رقابت‌های قبیله‌ای و بعد از انتخابات (علی‌الخصوص انتخابات ریاست جمهوری)؛

• بروز مشکل و چالش در برگزاری انتخابات؛

• ایجاد بستری برای اعتراض و مبارزه با نظام حاکم و مستقر توسط فضای مجازی و ماهواره‌ها؛

• تقویت یا تخریب برخی از چهره‌ها و احزاب سیاسی و اجتماعی با کمک فضای مجازی و ماهواره‌های خارجی؛

• ایجاد تحرک با تمرکز بر گروه‌های هدف قومی و طایفه‌ای توسط فضای مجازی و ماهواره‌های خارجی برای تولید تهدید و معارضة با نظام حاکم و مستقر؛

• اثرگذاری بر لایه‌های اجتماعی مختلف بخصوص فعالین فضای مجازی، نسل جوان و نوجوان جهت تقویت شکاف نسلی؛

• میزان مشارکت پایین در انتخابات ریاست جمهوری و مجلس خبرگان و مجلس شورای اسلامی؛

- افزایش بسیار زیاد مصادیق هنجارشکنی اجتماعی در فضای مجازی مانند کشف حجاب، رقص در اماکن عمومی، توهین به اقشار خاص مانند روحانیت در ملاءعام؛
  - افزایش مهاجرت نخبگان به خارج از کشور؛
  - عدم اعتماد مردم به رسانه‌های دولتی و ملی و بی‌رغبتی عمومی نسبت به رسانه‌های حاکمیتی؛
  - دخالت سازمان‌ها و نهادهای حقوق بشری خارج از کشور در امور داخلی کشور.
- بر اساس تهدیدهای اعلام‌شده فوق می‌بایست راهبردهایی برای مقابله با این موارد اندیشیده و در دستور کار آینده حکمرانان و سیاست‌گذاران کشور باشد. خبرگان این تحقیق در یک دسته‌بندی کلی، تهدیدها را ناظر به چند دسته کلی و اصلی دانستند و بر اساس این دسته‌بندی، راهبرد پردازی صورت پذیرفته است:
- الف. تهدیدهای بیرونی ناشی از فعالیت‌های مخرب فضای مجازی و ماهواره‌های خارجی معاند؛
- ب. تهدیدهای بیرونی ناشی از فعالیت‌های منفی کشورهای منطقه با تحریک قدرت‌های غربی؛
- پ. تهدیدهای داخلی ناشی از فروریزش سرمایه اجتماعی و ایجاد شکاف‌های طبقاتی و نسلی؛
- ت. تهدیدهای داخلی ناشی از تقابل و تعارض احزاب و چهره‌های اثرگذار.
- بر این اساس راهبردهای جدول ۸ به‌منظور مدیریت تهدیدها و مقابله با پیامدهای آن پیشنهاد می‌شود.

جدول ۸. راهبردهای پیشنهادی در خصوص مقابله با تهدیدهای ناشی از قطب‌سازی منفی

گروه تهدیدها	راهبردها	متولیان اجرای راهبرد
تهدیدهای بیرونی ناشی از فعالیت‌های مخرب فضای مجازی و ماهواره‌های خارجی معاند	• طراحی نظام حکمرانی داده با تکمیل و روزآمدسازی شبکه فراملی اطلاعات و اولویت ارائه خدمات پایه فضای مجازی نظیر پیام‌رسان اجتماعی، موتور جستجو، سیستم‌عامل و خدمات مراکز داده (به عبارتی اینترنت دوم)	• قوه قضائیه • شورای عالی فضای مجازی • شورای عالی امنیت ملی • وزارت ارتباطات و فناوری اطلاعات • وزارت اطلاعات
	• طراحی نظام حقوقی و قضائی فضای مجازی و رسانه‌های اجتماعی کشور • طراحی نظام انتظامی و دفاع سایبری فضای مجازی و رسانه‌های اجتماعی	• معاونت حقوقی ریاست جمهوری • فرماندهی نیروی انتظامی (پلیس فتا) • سپاه پاسداران انقلاب اسلامی

<ul style="list-style-type: none"> ● شورای عالی امنیت ملی ● ستاد کل نیروهای مسلح ● وزارت امور خارجه ● وزارت اطلاعات ● سپاه پاسداران انقلاب اسلامی ● وزارت کشور 	<ul style="list-style-type: none"> ● نزدیک سازی بیشتر اقوام و قومیت‌ها به شاکله نظام در کنار حفظ آئین‌ها و سنت‌های ایشان ● تغییر موازنه قدرت در منطقه و تقویت توان بازیگری جمهوری اسلامی در نهادها و سازمان‌های بین‌المللی به منظور مقابله با کنشگری منفی و مخرب کشورهای منطقه علیه ایران 	<p>تهدیدهای بیرونی ناشی از فعالیت‌های منفی کشورهای منطقه با تحریک قدرت‌های غربی</p>
<ul style="list-style-type: none"> ● سازمان برنامه‌بودجه کشور ● وزارت امور اقتصاد و دارایی ● وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی ● وزارت کشور ● وزارت بهداشت و درمان ● وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی 	<ul style="list-style-type: none"> ● آسیب‌شناسی شکاف‌های اجتماعی و تقویت همبستگی ملی (با طراحی حمایت‌های اجتماعی از اقشار آسیب‌پذیر مانند اعطای یارانه، بیمه، خدمات درمانی و بهداشتی ارزان و ... برای جلوگیری از افزایش شکاف اجتماعی در جامعه و برون‌رفت از رکود اقتصادی جهت رفع موانع بیکاری و ازدواج) 	<p>تهدیدهای داخلی ناشی از فروریزش سرمایه اجتماعی و ایجاد شکاف‌های اجتماعی</p>
<ul style="list-style-type: none"> ● قوه قضائیه ● مجلس شورای اسلامی ● شورای عالی امنیت ملی ● وزارت کشور ● وزارت اطلاعات ● سپاه پاسداران انقلاب اسلامی 	<ul style="list-style-type: none"> ● مقاوم‌سازی جامعه از طریق ارتقای درک عمومی برای تحلیل شرایط و افزایش مشارکت مردمی در اداره بخش‌هایی از حاکمیت در کنار افزایش آزادی‌های سیاسی و اجتماعی با استفاده از ظرفیت‌های موجود در قانون 	<p>تهدیدهای داخلی ناشی از تقابل و تعارض احزاب و چهره‌های اثرگذار</p>

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

به‌طور کلی پدیده قطبیت در جامعه و تأثیر آن بر موضوعاتی مانند سرمایه اجتماعی، توسعه، انسجام ملی و ... در کشور کمتر مورد توجه قرار گرفته است و تحقیقات علمی کمی در این رابطه در دسترس است. لذا پژوهش حاضر مسیر جدیدی را در این حوزه ایجاد کرده و محققان و صاحب‌نظران می‌توانند ضمن استفاده از نتایج و دستاوردهای آن، این تحقیق را توسعه داده و

ادبیات غنی‌تری پیرامون قطبیت و تحلیل آن در کشور ایجاد کنند. در پژوهش حاضر با توجه به اینکه شناسایی عوامل و چالش‌های مرتبط با قطبیت در جامعه ایرانی و اولویت‌دهی به آن‌ها از اهمیت زیادی برخوردار بود، روش تحلیل ساختاری برگزیده و از نرم‌افزار میک مک به منظور شناسایی مسائل کلیدی و چگونگی روابط بین آن‌ها استفاده شده است. پس از آن، بازیگران و نقش ایشان، موردسنجش قرار گرفت.

در ادامه با مشخص شدن بازیگران اصلی مؤثر بر قطبیت در کشور، رویکردها و راهبردهای مرتبط با این بازیگران نیز مشخص شد. این راهبردها بیان‌کننده برنامه کلی بازیگران در آینده موضوع قطبیت است. بر اساس نظر خبرگان ۲۵ راهبرد برای هر بازیگر شناسایی شده است که در نرم‌افزار مکتور این راهبردها و میزان تأثیر آن‌ها بر روی هم و بر آینده قطبیت تحلیل شده و نتایج حاصل از درج نظرات خبرگان در نرم‌افزار مکتور و تحلیل نرم‌افزاری این نظرات در قالب نقشه اثرگذاری و وابستگی مستقیم میان بازیگران آینده قطبیت ترسیم شده است. بر اساس این نقشه، ملاحظه می‌شود «شبکه‌های اجتماعی و فضای مجازی»، «چهره‌های شاخص اجتماعی، فرهنگی، ورزشی و ... (مانند ورزشکاران و سلبریتی‌ها)» و «شبکه‌های ماهواره‌ای خارج از کشور» به ترتیب بیشترین اثرگذاری را در میان بازیگران داشته‌اند و از سوی دیگر، «خانواده» و «شخصیت‌های قومی، محلی و طایفه‌ای» بیشترین اثرپذیری را از سایر بازیگران در آینده قطبیت خواهند داشت و به عبارت دیگر، میزان وابستگی ایشان از سایر بازیگران قطبیت بیشتر است. با تحلیل عمیق‌تر این نمودار می‌توان رفتار آینده بازیگران قطبیت را نیز پیش‌بینی کرده و میزان شدت و ضعف توان ایشان را هم در اثرگذاری یا وابستگی و اثرپذیری موردبررسی قرار داد. این تحلیل کمک می‌کند تا بتوان اثرگذارترین بازیگر را شناسایی کرد و برای غافلگیری از کنش‌های احتمالی آن در آینده برنامه‌ریزی داشت.

مشاهده می‌شود «شبکه‌های اجتماعی و فضای مجازی»، بیشترین اثرگذاری را خواهند داشت و البته بخش عمده‌ای از کنشگری این بازیگران در اختیار جمهوری اسلامی نیست. همچنین «خانواده» و «شخصیت‌های قومی، محلی و طایفه‌ای» بیشترین اثرپذیری را در آینده خواهند داشت. به عبارت دقیق‌تر، عمده مصرف‌کننده و تأثیرگیرنده تبلیغات و فعالیت‌هایی که توسط بازیگران اثرگذار قطبیت در آینده انجام خواهد شد، این دو فاکتور هستند که از نظر راهبردی آسیب‌پذیری بالایی دارند. توجه به مخاطراتی که این دو بازیگر را تهدید می‌کند بسیار مهم است. از طرفی، کنشگری بازیگران اثرگذار نیز می‌بایست رصد شده و قابل پیش‌بینی باشد. این بازیگران

که بخش مهمی از ایشان در خارج از کشور بوده و بعضاً توسط سازمان‌ها و دولت‌های معاند جمهوری اسلامی ایران هدایت می‌شوند، می‌توانند چالش‌های بزرگی را در آینده پیرامون دوقطبی و چندقطبی سازی جامعه ایجاد کنند. این کنشگری‌ها بر نهاد خانواده و با شخصیت‌های محلی و طایفه‌ای در کشور بیشترین اثر را دارد یعنی ما در امور مختلفی که به این دو سرمایه اجتماعی نیازمند هستیم در آینده دچار اختلال خواهیم شد و نمود بیرونی و مشهود این اختلال، کاهش مشارکت در انتخابات و بروز اعتصابات محلی، صنفی و اعتراضاتی است که حکمرانان آینده کشور را وادار به نشان دادن واکنش و انجام اقدامات فوری می‌نماید. حکمرانان و سیاست‌گذاران کشور می‌بایست با شناخت و درک درستی از بازیگران کلیدی، مدیریت فضای آینده قطبیت در کشور را به گونه‌ای در دست گیرند که یا در حد امکان بازیگرانی که در اختیار نظام نیستند در موازنه قدرت قطبیت کم اثر تر شوند و یا بازیگران خودی به گونه‌ای تقویت شوند تا اثرگذاری بالایی داشته و بتوانند فضای آینده قطبیت را با مدیریت مدنظر نظام جمهوری اسلامی همخوان نمایند. در بخش پایانی پژوهش با ترسیم وضعیت فعلی قطبیت در کشور، راهبردهایی به منظور پیشگیری از وقوع قطبی‌سازی منفی و مواجهه با تهدیدات آینده قطبیت در کشور ارائه شده است.

فهرست منابع

۱. ابراهیم پور، علی. (۱۳۹۸). بررسی تحلیلی نظریه‌های مطرح در مفهوم‌شناسی جریان و جریان‌شناسی، فصلنامه مطالعات معرفتی، ۲۴ (۴): ۱۰۷۲-۱۰۳۱.
۲. خواجه‌سروی، غلامرضا و حسینی، جواد. (۱۳۹۷). دوگانه اعتراض سیاسی و ثبات سیاسی در جمهوری اسلامی ایران، فصلنامه دانش سیاسی، ۱۴ (۲۸): ۲۲۸-۱۹۹.
۳. دارابی، علی. (۱۳۹۰). جامعه‌شناسی جریان‌های سیاسی در دهه چهارم از انقلاب اسلامی. فصلنامه مطالعات سیاسی. ۴ (۱۴): ۴۳-۷۲.
۴. دماوندی کناری، علی. (۱۳۹۶). بررسی منازعه قدرت در ساختار جمهوری اسلامی ایران. فصلنامه پژوهش ملل، ۲ (۲۴): ۱۵۵-۱۴۳.
۵. رجایی، رؤف و جواد ارحمند، محمدجعفر. (۱۳۹۸). حل و فصل منازعات سیاسی در جمهوری اسلامی ایران با تکیه بر تشکل‌ها و جناح‌های سیاسی. فصلنامه تخصصی علوم سیاسی، ۱۵ (۴۶): ۲۳-۱.
۶. روزخوش، محمد. ابادری، یوسف. جلائی‌پور، حمیدرضا و راغفر، حسین. (۱۳۹۵). مفهوم توسعه و نسبت آن با سیاست و ایدئولوژی (تأملی جامعه‌شناختی در تحول مفهوم توسعه در ایران پس از انقلاب). رساله دکترای دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه تهران.
۷. عبیوضی، محمدحسین و کارگر قمی‌ها، اشرف. (۱۴۰۱). تأثیر رقابت‌های درون حاکمیتی در روند عملکرد اجرایی و کارآمدی دولت جمهوری اسلامی ایران. رساله دکترا دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات.
۸. منوریان، عباس و علیخانی، فرشاد. (۱۳۸۰). مدیریت رفتارهای سیاسی و تعارض‌ها. فصلنامه مدیریت دولتی، ۱۵ (۱): ۸۲-۷۳.
9. Cambridge. (2022). *Online Cambridge Dictionary*. Cambridge University Press 2022. Published at: <https://dictionary.cambridge.org>.
10. GODET, M. (1993). *From anticipation to action*. Handbook of strategic prospective. UNESCO Publishing.
11. Godet, M. Coates, Joseph F. (2006). *Creating Futures: Scenario Planning as a Strategic Management Tool*. Economica.
12. Gordon, Theodore. (1994). *Trend Impact Analysis*, AC/UNU Millennium project.

13. HATEM, F. CAZES, B. ROUBELAT, F. (1993). *La prospective: pratiques et m_thodes*. Paris: Economica.
14. Jungkunz, Sebastian. (2021). *Political Polarization During the COVID-19 Pandemic*. *Frontiers In Political Science Journal*.
15. Lazarus, R. S. & Folkman, S. (1984). *Stress, appraisal, and coping*. New York: Springer.
16. Merriam-Webster. (2022). *Online Webster Dictionary*. An Encyclopedia Britannica Company Press 2022. Published at: <https://www.merriam-webster.com>.
17. Milacic, Flip. (2021). *The Negative Impact of Polarization on Democracy*. *Democract and Human Right Journal*.
18. Rokkan, A. & Lipset, M. (1977). *Party Systems and Voter Alignment*. New York: Free Press.

